

Estetyka Art Déco w architekturze willowej w Rydze w latach 20. i 30. XX wieku oraz współcześnie

Renāte Čaupale
Uniwersytet Techniczny w Rydze

W latach dwudziestych i trzydziestych XX wieku w architekturze nowego państwa jakim była wówczas Łotwa widoczne już były wpływy nowoczesnej architektury europejskiej. Wbrew niektórym oponentom zarówno w prasie, jak i niekiedy w samym środowisku architektów, idee Modern Movement, a więc idee funkcjonalizmu zdobywały dużą popularność. Na Łotwie, jak i w całej Europie, nowe tendencje dążące ku racjonalizmowi i prostocie geometrycznych form, współistniały z formami opływowymi i dekoracyjnością Art Déco. Na nowoczesne idee były otwarte nie tylko Ryga, ale i mniejsze miasta oraz wiele ośrodków ekonomicznych i kulturalnych, które rozwijały się jako satelity stolicy nowego państwa.

Wśród wielu tematów architektonicznych podejmowanych przez awangardowych architektów lat międzywojennych, jednym z najbardziej popularnych była willa. Dla architekta był to temat atrakcyjny z uwagi na niewielki program przestrzenny tej formy architektonicznej. Spośród słynnych pionierów architektury XX wieku, to „wielka trójka” – Frank Lloyd Wright, Ludwig Mies van der Rohe i Le Corbusier – stworzyła nowe rozumienie funkcjonalności i nowe zasady projektowania przestrzeni rezydencji prywatnej - willi. Po dzień dzisiejszy rozwiązania te są w sposób bezpośredni lub pośredni odwzorowywane i rozwijane.

Reprezentatywną ilustrację rozwoju architektury willowej z okresu międzywojennego na Łotwie możemy zaobserwować w swoistej enklawie architektonicznej, w kolonii willowej Mežaparks (Park Leśny), położonej w północno-wschodniej części Rygi. To jedno z pierwszych w Europie miast-ogrodów¹, a historia jego powstania sięga roku 1899, kiedy powstał pierwszy plan przyszłego Kaiserwaldu, opracowany przy udziale Georga Friedricha Kuphalda (Georgs Frīdrihs Kufalts), dyrektora ogrodu miejskiego w Rydze². Do czasu wybuchu I wojny światowej wy-

budowano tam ponad 110 domów w stylu secesji i w stylistyce niemieckiego Heimatstil (stylu ojczyźnianego), bo wówczas zarówno nabywcy jak i projektanci, byli w większości Niemcami bałtyckimi. Nowa sytuacja nastąpiła w okresie międzywojennym - wtedy w Mežaparku zbudowano około 300 willi. Lata niepodległości międzywojennej to okres twórczości pierwszych łotewskich architektów i triumfalnego pochodu modernizmu, który pierwotnie na Łotwie określany był jako „Nowa Rzeczowość” („Jaunā lietišķība”) od niemieckiego „Neue Sachlichkeit”.

Nowoczesna architektura tych czasów – to kompromis między racjonalną podstawą i dekoracyjnością, tradycją i nowoczesnością, gdzie w zaistniałej sytuacji ekonomicznej często budowano domy drewniane, otynkowane i malowane na biało lub szaro w kolorze betonu, tworząc wrażenie nowoczesnego materiału, charakterystycznego dla architektury funkcjonalizmu. Zasady Modern Movement były interpretowane w zależności od technicznych możliwości i lokalnej sytuacji. Pomijając późniejsze wstrząsy powojenne, Mežaparks to była i jest przestrzeń, w której architekt miał doskonałą okazję do stworzenia budynku w idyllicznym

1. Ryga, willa przy ul. Poruka iela 9, proj. Osvalds Tīlmanis, 1930 (fot. R. Čaupale 2014)

1. Krastiņš Jānis, *Pilsētas būvniecības pieminekļi „Mežaparks”*, Rīga 2012, s. 2, Valsts Kultūras Pieminekļu Aizsardzības Inspekcija (Łotewska Państwowa Inspekcja ds. Ochrony Dziedzictwa Kulturowego). <http://www.mantojums.lv/?cat=842&lang=lv>

2. Krastiņš Jānis, *Mežaparks*, Rīga 1997, s. 22-27.

2. Dekoracje elewacji willi przy ul. Poruka iela 9, proj. Osvalds Tilmanis, 1930 (fot. R. Čaupale 2012)

3. Ryga, willa przy ul. Viļa Olava iela 4, proj. Aleksandrs Birzenieks, 1932 (fot. R. Čaupale 2014)

środoowisku – blisko wody i w przepięknym sosnowym lesie. Ciche przedmieście tego miasta-ogrodu w Rydze do dziś pełne jest uroku i dodatkowo jest zabytkiem dziedzictwa narodowego.

Tradycje klasyczne, modernizm i Art Déco

W łotewskiej architekturze willowej wraz z nowoczesnymi rozwiązaniami modernistycznymi długo stosowane były rozwiązania tradycyjne, które były rozpowszechnione już w XIX wieku. Można tu zwrócić uwagę na nawiązania do regionalnego budownictwa ludowego (chłopskiego) i form klasycyzmu dworowego. Budynek wznoszono przeważnie na planie prostokąta, z dwuspadowym albo czterospadowym dachem, z często symetryczną, trójosiową fasadą, niekiedy wzbogacając ją poprzez dodanie ryzalitu. Z powodu klimatu rezygnowano z płaskiego dachu, a skośny dach był schowany za attyką, żeby nie zakłócić wrażenia budynku zgodnego z zasadami architektury nowoczesnej Le Corbusiera. Takie podejście było widoczne zwłaszcza w projektach inżyniera Teodora Hermanovskiego³. Klasyczne zasady nie były szczególnie eksponowane gdyż preferowano nowe tendencje modernistyczne pozostawiając miękki rezonans, zachowując geometryczną harmonię klasycznych proporcji. Przejawy Art Déco w tego typu budynkach, tak w latach dwudziestych jak i w trzydziestych, są bardzo rozmaite.

Interesującym przykładem jest willa przy Poruka iela 9 (1930) projektu architekta Osvalda Tilmanisa,

3. Lejnicks Jānis, *Savrupmājas Latvijā*. Nr. 3, „Māksla”, 1990, nr 6, s. 25-26.

4. Portal i detale willi przy ul. Viļa Olava iela 4 (fot. R. Čaupale 2012)

gdzie trójosiowość fasady podkreślona została płaszczyzną zwieńczoną szczytem, jako odniesienie zarówno do klasycznych form jak i do tradycyjnego budownictwa. Pozostałe elewacje ozdobione zostały układem poziomym, akcentującym pasmowe - leżące okna, tworząc wyrazistą, ekspresjonistyczną z założeniami grę światłocieni. Rozwiązania te są silnie osadzone w estetyce Art Déco i kojarzą się z realizacjami Szkoły Hamburskiej⁴ i ekspresjonizmu ceglanego, a także dziełami Bruno Tauta. Przewodząc znaczenie niemieckiego ekspresjonizmu w genezie Art Déco podkreślał na przykład Kenneth Frampton⁵.

Podobne podejście zaprezentował architekt Aleksandrs Birzenieks w willi dla czterech rodzin przy Viļa Olava iela 4 (1932), gdzie w racjonalnej, wydłużonej elewacji wyróżniony jest środek kompozycji z oszkloną loggią podkreśloną ekspresyjnym trójwymiarowym pasem o proweniencji ekspresjonistycznej, z plastycznym podkreśleniem wejścia głównego.

Kilka lat wcześniej przy Siguldas prospekts 34 (1927) Augusts Raisters zaprojektował inspirowaną klasyczną tradycją wydłużoną w planie willę dla dwu rodzin. Jakby niechętnie, ale zgodnie z wymaganiami nowej architektury, dopełnił fasadę detalami aktualnego dla tych czasów Art Déco. Trójosiowa, płaska elewacja wejściowa wzbogacona jest uskokowym ryzalitem i oknami różnych kształtów. Sześciokątne okna na parterze i okno ryzalitu pierwszego piętra udekorowano ukośnymi szczeblinami, które de-

4. Tołłoczko Zdzisława i Tomasz, *In horto latericio. Rozprawy z dziejów architektonicznych szkół amsterdamskiej i hamburskiej*, Kraków 2000.

5. Frampton Kenneth, *Modern Architecture. A Critical History*, London 2006, s. 220.

5. Ryga. Willa przy ul. Siguldas prospekts 34, proj. Augusts Raisters, 1927 (fot. R. Čaupale 2014)

6. Willa przy ul. Meža prospekts 36, proj. Pēteris Bērzkalns, 1931 (fot. R. Čaupale 2006)

7. Ryga. Willa przy ul. Stokholmas iela 28, proj. Zigurds Bekers, 1939 (fot. R. Čaupale 2006)

monstrują formalnie ideę modnego rytmu „zig-zag”. Klasyczna, trójosiowa konwencja elewacji frontowej w niedużej i ascetycznej willi Pētera Bērzkalna przy Meža prospekts 36 (1931) ekspresywnie przemawia do nas przez przyrównany, dość dyskretnie przeszkolony ryzalit w nurcie architektury zygzakowej.

Podstawową zasadą Art Déco jest elegancja funkcjonalność. Wykorzystanie w fasadach elementów na rzucie litery V to nadanie obiektom swego rodzaju elegancji i reprezentatywności, ilustracja dynamizmu współczesności, spełnienia ambicji klientów. Mogło to być kluczowym powodem, dla którego w budynku hotelu Midland Hotell (1932-1934) w Anglii (Morecambe, Lancashire) architekt Oliver Hill zdecydował się na wybór takiej właśnie dynamicznej fasady. Taki układ elewacji w historii architektury jest znany od XVII wieku⁶, na przykład Warmwell House (1618) pro-

6. Tinniswood Adrian, *The Art Deco house. Avant-Garde Houses of the 1920s and 1930s*, London 2002, s. 115.

8. Część wejściowa willi przy ul. Stokholmas iela 28 (fot. R. Čaupale 2006)

jektu architekta Johna Trencharda w hrabstwie Dorset w Anglii.

Tymczasem w XX wieku Art Déco nie tylko transformuje fasadę, jak to robili architekci dawniejszych stylów, ale dodaje w osi centralnej dynamiczny akcent, którym jest ukształtowany występ i przeszklenie – charakterystyczny materiał modernizmu.

Interesującym przykładem na terenie Mežaparku jest dom przy Stokholmas iela 28 (1939). Jest to obiekt wzniesiony w konwencji klasycznej tradycji, gdzie Art Déco jest tylko można powiedzieć „skromnym gościem”. Architekt Zigurds Bekers zrealizował zrównoważony projekt, w którym półokrągły balkon i perspektywiczne wejście umieszczone w centrum rzutu w kształcie litery V, przypominają nam, że obiekt zbudowano w latach trzydziestych. Dla porównania przywołać można bardzo podobną realizację w Katowicach według projektu Lucjana Sikorskiego przy ul. Mazowieckiej 1 (1937). Budynek ze śmiałą i pełną ekspresji bryłą na planie łuku, z lakonicznym detalem lat trzydziestych, Waldemar Odorowski określił jako przykład „oryginalnej, niemal ekscentrycznej kompozycji”⁷.

Dzisiejsza architektura XXI wieku jest nasycona cytatami z postmodernizmu i tak zwanego High-Tech lat siedemdziesiątych. Dlatego tym bardziej zwraca uwagę współczesne podejście architektów

7. Odorowski Waldemar, *Architektura Katowic w latach międzywojennych*, Katowice 1994, s. 194.

9. Katowice, willa przy ul. Mazowieckiej 1, 1937, proj. Lucjan Sikorski (fot. R. Čaupale 2007)

10. Willa przy ul. Siguldas prospekts 32, Rīga, architekci Reinis Liepiņš i Ainars Plankājs (biuro „Sudraba Arhitektūra”), 2004-2008 (fot. R. Čaupale 2006)

11. Widok z boku willi przy ul. Siguldas prospekts 32 (fot. biuro „Sudraba Arhitektūra”)

Reinisa Liepiņa i Ainarsa Plankājsa (biuro „Sudraba Arhitektūra”) widoczne w projekcie willi przy Siguldas Prospekts 32 (2004-2008). W sąsiedztwie międzywojennej architektury młodzi architekci stworzyli syntezę klasycznej i współczesnej architektury, nasycając ją estetyką Art Déco. W tworzeniu formy willi i dekoracyjności zaprezentowali podejście porównywalne do tego z okresu międzywojennego. Klasyczna trójosiowość brył, symetryczne fasady, proporcje i wertykalność okien, oraz mocne ryzality nawiązują do inspiracji sztuką klasycyzmu w nowoczesnym domu w Mežaparku. Natomiast rytm, detale i materiały, jak i jego obróbka odpowiadają założeniom, które kojarzą się z nurtem Art Déco. Budynek oddziałuje zwłaszcza frontową elewacją – zróżnicowaną kolorystycznie, osiągniętą rozmytym węglem drzewnym z kory brzozy i ozdobną linią szachownicy na drugim piętrze. Willa Liepiņa jest przesycona dotykami epoki Stylu 1925, który nadal przemawia zarówno nowoczesnością jak i duchem stylu Art Déco. Wykwintna gra proporcji głównego monumentalnego portalu z wykończeniem w kolorze rdzawym, delikatnie rzeźbiony w drewnie salon w formie *a la Buffet*, klamki drzwi z onyksu – to estetyczna gra formy i materiału, co jest bliskie właśnie Art Déco – stylowi łączącemu luksus z zewnętrzną racjonalną strukturą.

12. Ryga, willa przy ul. Gatartas iela 6, proj. Alfrēds Razums, 1929, po remoncie (fot. R. Čaupale 2014)

Trzy odmiany estetyki Art Déco w Mežaparku

Architektura willowa w Mežaparku przywołuje czasy, gdy klienci byli skromni i raczej konserwatywni. Elegancja była osiągnięta niekiedy minimalnymi środkami - harmonią proporcji i wyrafinowanymi detalami. Ówczesna dekoracyjność estetyki Art Déco w Mežapaku miała różne odmiany.

Rozwój Art Déco jest często różnicowany według cech typologicznych. Popularny jest pogląd historyka sztuki Ewy Weber, która wyróżnia trzy odmiany Art Déco: wariant konserwatywny lat 20. – 30. (classical moderne), styl „zygzakowy” (Zig-Zag Moderne) oraz modernizm linii opływowych (Streamline Moderne)⁸. W badaniach stylu Art Déco wskazano na dwa ważne wydarzenia – międzynarodowe wystawy w Paryżu. Wystawa Paryska z 1925 roku (świadczy o rozkwicie stylu) i Wystawa Paryska z 1937 roku (zarysowuje się transformacja i wygasanie stylu), potwierdziły „diagnozę” sytuacji Art Déco i odpowiednio pobudziły do wprowadzenia określeń „Styl 1925” oraz „Styl 1937”⁹. W Mežaparku wyróżnić można dwie chronologiczne tendencje – dekoracyjność, która była charakterystyczna dla Art Déco lat dwudziestych czyli Styl 1925

8. Weber Ewa, *American Art Deco*, Nort Dighton 2004, s. 8.

9. Nazwa wynika z podobnej zasady jak Art Déco w swoim czasie nazywano Styl 1925, wynikające z wystawy w Paryżu *Exposition Internationale Arts et Techniques dans la Vie Moderne Paris 1937* (Międzynarodowa wystawa Sztuka i technika w życiu współczesnym), jak proponuje to prof. Andrzej K. Olszewski: *Styl 1937 w świetle krytyki i historii*, [w:] *Myśl o sztuce. Materiały Sesji zorganizowanej z okazji czterdziestolecia istnienia Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, 1974, Warszawa 1976, s. 205 - 227.

13-14. Detale willi przy ul. Gatartas iela 6 przed remontem. (fot. R. Čaupale 2006)

15

16

17

15. Ryga, willa profesora E. Paukuls przy ul. Siguldas prospekts 30, proj. Pauls Kundziņš, 1930 (fot. 1933 r. z archiwum Inary Geistere)

16-17. Detale willi przy ul. Siguldas prospekts 30 (fot. R. Čaupale 2008)

(choć niektóre z willi projektowano i w późniejszym czasie) i wille z wyrazistymi formami opływowymi – modny *Streamline* lat trzydziestych. Dla pełniejszego wizerunku Mežaparku, trzeba wyróżnić jeszcze jedną odmianę Art Déco – *Art Moderne* – termin wywodzący się z teorii amerykańskiej architektury, rzadko używany w Europie. Mocne tradycje architektoniczne Łotwy miały znaczący wpływ na ugruntowanie tych odmian, co zaowocowało realizacją nieszablonych i wręcz unikatowych projektów.

Dekoracyjność Art Déco lat dwudziestych

Zygzak jako motyw dekoracji, używany tak w przemyśle mody, jak i przez czeskich kubistów i niemieckich ekspresjonistów był popularny do lat trzydziestych. W Rydze wyróżniającym się przykładem odmiany *Zig-Zag Moderne* jest willa architekta Alfreda Razuma usytuowana przy Gatartas iela 6 (1929). Budynek o czterech mieszkaniach z trójosiową fasadą i o piramidalnym kształcie dachu, swoim dekoracyjno-ekspresywnym rozwiązaniem ujawnia cechy stylu Art Déco. Cechy ekspresjonizmu wyrażone są natomiast przez kanciasty kształt willi widoczny szczególnie w planie budynku¹⁰. Podkreśla to taras o trójgraniastych wystęпах umieszczony na drugim piętrze. Zygzaki szprosów okien i drzwi harmonizują rytm willi, powtarzając geometrię bryły. Pewne wątpliwości wiążą się ze świetlikiem w formie zygzakowatej, który nie był ujęty w projekcie, ale wiedząc, że analogiczne rozwiązania w Rydze były realizowane¹¹, można przyjąć że został dodany w trakcie budowy.

Budynki zaprojektowane przez architektów Paulsa Kundziņa i Jānisa Rutmanisa są niepowtarzal-

ne także z powodu zastosowania drewna jako materiału dekoracyjnego zarówno na elewacjach, jak i we wnętrzach. Pozornie prosty i bardzo racjonalny budynek przy Em. Dārziņa iela 5 (1934, J. Rutmanis) jest prosty i we wnętrzu, gdzie trzon domu dopełniają schody z płynną elegancją poręczy. Nieduża willa przy Meža prospekts 58 (1933, J. Rutmanis) z podcieniem od frontu wspartym na geometrycznie-ekspresyjnej kolumnie w rytmie zygzaku oraz przeszklony narożnik uosabiają estetyką Art Déco. Willa przy Siguldas prospekts 30 (1930), zaprojektowana przez architekta i czynnego badacza dawnych łotewskich tradycji budowlanych oraz ich propagatora Paula Kundziņa, skomponowana została na planie prostokąta z pryzmatycznym ryzalitem na zasadach *Zig-Zag Moderne* i detalami tego rytmu w oknach i drzwiach. Olbrzymi gzyms, dekorowany kolorowym zygzakiem z desek, wsparty na drewnianej kolumnie z wymodelowanymi kubistycznymi detalami, chroni przed słońcem nie tak znowu wielkie wnętrza budynku, w połączeniu z ryzalitem nadając budynkowi silny dynamiczny, dekoracyjny wyraz w stylu Art Déco.

Jednak najbardziej eleganckie wille powstały według projektów inżyniera Teodora Hermanovskiego, mistrza kształtowania form architektonicznych. Do kręgu *Stylu 1925* zaliczana jest willa w Mežaparku przy Bergenes iela 8 (1928), w której ekspresywna gra płaszczyzn i form geometrycznych osiągnęła wyśmienitą dekoracyjność oraz wille jego autorstwa w dzielnicy Pārdaugava przy Mazā Nometņu iela 4 (1928) i 6 (1927). Prawdziwe mistrzostwo dekoracyjnego komponowania płaszczyzn Hermanowski osiągnął w willi przy Ojāra Vācieša iela 33 (1927). Usytuowana w innej dzielnicy Rygi – Pārdaugava willa, jest nie-

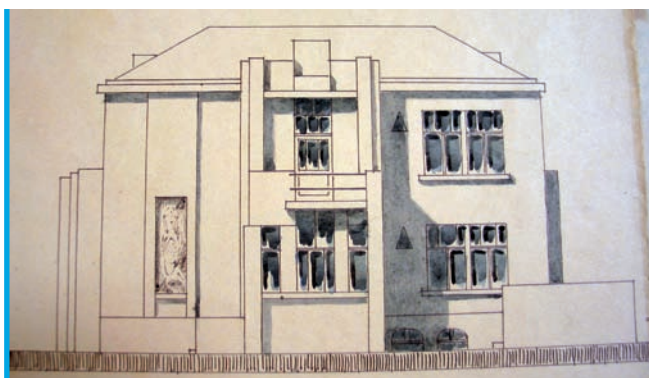
10. Rīgas pilsētas Būvvaldes arhīvs, f. 2761, apr. 3., lieta 14012.
11. „Ilustrēts Žurnāls”, 1927, nr 5, s. 160.

18. Ryga, willa przy ul. Bergenes iela 8, proj. Teodors Hermanovskis, 1928 (fot. R. Čaupale 2006)

co odsunięta od ulicy, ma bryłę zwróconą w stronę rzeczki Mārupīte i nawiązuje do nurtu *Tropical Deco* w Miami na Florydzie. Wyrazisty przykład, który demonstruje temperament i twórczą naturę Hermanovskiego z kręgu *Stylu 1925* znajduje się nie w Rydze, lecz w jej pobliżu – w uzdrowisku Ogre. Jest to willa przy Kalna prospekts 3 z dynamiczną bryłą i frontową elewacją w kontrastowych kolorach. Willa została zaplanowana z oknami w czterech różnych konfiguracjach, o zróżnicowanych podziałach szprosami (od 6 do 12 części szyb), przekrytymi prosto lub trapezowo. To tutaj

20. Ryga, projekt elewacji willi przy ul. Mazā Nometņu iela 6, proj. Teodors Hermanovskis, 1927. Źródło: LVVA (Latvijas valsts vēstures arhīvs), fonds 2761 apr. 3, lieta 7499

21. Ogre, projekt elewacji willi przy ul. Kalna prospekts 3, proj. Teodors Hermanovskis, 1927. LVVA (Latvijas valsts vēstures arhīvs), fonds 2874, apr. 1, lieta 960., lp 67

19. Ryga, willa przy ul. Ojāra Vācieša iela 33, proj. Teodors Hermanovskis, 1927 (fot. R. Čaupale 2014)

właśnie, w Ogre, w 1927 roku, Hermanovskis wykonał pryzmatyczny przeszklony wykusz pochodzący z nurtu architektury „zig-zag”, jako akcent dynamiczny bryły, wyprzedzając „kanoniczny” przykład w Paryżu – w kamienicy „Le Normandy” (1929, arch. Jean Desbouis).

Dynamika i formy opływowe

Ekspresjonizm architektury niemieckiej w latach dwudziestych wygasł z wolna. Tymczasem pragnienie dynamizmu w architekturze zaproponował amerykański *Streamline* i funkcjonalny dynamizm Ericha Mendelsohna. Moda na formy opływowe, powszechnie realizowana w Europie, dotarła i na Łotwę, jednak w architekturze willowej nie uzyskała większej popularności. Większość przykładów powstała w Rydze, część projektów jednak i tak nie została zrealizowana. W architekturze willowej forma opływowa znajduje najczęściej wyraz w planie - w ryzalitach, które są klatkami schodowymi.

22. Ogre, detal z nurtu architektury „zig-zag” elewacji frontowej willi przy ul. Kalna prospekts 3, Ogre, proj. Teodors Hermanovskis, 1927 (fot. R. Čaupale 2008)

23. Ryga, willa przy ul. Poruka iela 10, proj. K. Jansons, 1936 (fot. R. Čaupale 2006)

24. Ryga, willa przy ul. Zemgaļu iela 1, proj. N. Makedonskis, 1936 (fot. R. Čaupale 2006)

W roku 1936 powstały dwie wille, których forma nawiązuje do swoistej ikony stylu, domu towarowego Schocken w Stuttgarcie (1926–1928), projektu Ericha Mendelsohna. Obydwa domy, z których jeden znajduje się w Mežaparku przy Poruka iela 10, (1936, proj. K. Jansons), drugi poza miastem-ogrodem przy Zemgaļu ielā 1 (1936, proj. N. Makedonskis) są przykładem „miękkiego”, umiarkowanego funkcjonalizmu. Główną dominantą kompozycji są ryzality z wyrazistą, ekspresyjną grą form i poziomymi otworami okiennymi, akcentując ekspresyjność ryzalitu w estetyce Art Déco¹². Podobna realizacja, tylko o bardziej umiarkowanych formach powstała przy Stendera iela 3 (1932, proj. Pauls Kalniņš) i Olava iela 12 (1933, proj. Augusts Bormanis), gdzie zmieniona została zasada funkcji półokrągłej przestrzeni. Willa Bormanisa to przykład funkcjonalizmu o charakterystycznej dla tych lat ściśle symetrycznej fasadzie z aneksem w kształcie przeszklonego pasmo-półwalca dostawionego od frontu.

Art Moderne – jedna z wielu odmian Art Déco

W latach trzydziestych estetyka formowania dekoracyjności miała wiele odmian. W wielu przykładach widoczna jest logiczna funkcjonalność Modern Movement, połączona z Art Déco przekształca się w łagodniejszą odmianę Art Déco bez charakterystycznej teatralności lat dwudziestych. Dyskusje na temat tego, jak oceniać architekturę racjonalną z wątkami dekoracyjności Art Déco, zainicjowała historyczka Rosemarie H. Bletter w latach siedemdziesiątych, zwracając uwagę na brak badań stylu Art Déco, ponieważ nie jest jasne, czy twórczość Le Corbusiera, Waltera Gropiusa i Miesa van der Rohe przypisywać można do tego stylu. Bletter skrytykowała tendencję powiązania całej międzywojennej architektury ze stylem Art Déco¹³. Jednak jeszcze w przededniu XXI wieku rosyjska badaczka Tatiana Malinina (Татьяна Глебовна Малинина) zwróciła uwagę, że potrzebne jest ogólne kryterium, które mogłoby uzasadnić współistnienie stylu Art Déco i stylu międzynarodowego¹⁴. Tymcza-

sem w anglojęzycznych publikacjach spotykany jest termin *Art Moderne*, który w jakimś sensie rozstrzyga tę sytuację, chociaż może być powodem do dyskusji o identyczności ze *Streamline*. Niektórzy eksperci z zakresu architektury uważają, że *Art Moderne*, to typ budynków, w których są połączone główne aspekty funkcjonalizmu oraz geometryczne formy i detale odmiany Art Déco – *Streamline*, gdzie dominują również praktyczność, prostota i ekonomiczne budownictwo¹⁵. Jednocześnie budynki tego typu w publikacjach są charakteryzowane jako „dynamiczny funkcjonalizm” i „niefunkcyjny modernizm”¹⁶.

Za przykład takiej odmiany estetyki Art Déco – *Art Moderne* można uważać „zdumiewającą” willę Earla Butlera w Des Moines w stanie Iowa w USA (1934–1936, proj. Kreatsch & Kreatsch). Historyk architektury Adrian Tinniswood charakteryzuje ją krótko: „Część Le Corbusier, część Flash Gordon, typizacja *Streamline Moderne*” i uważa za willę – ikonę amerykańskiej architektury *Modern Movement*¹⁷. Takie dynamiczne uporządkowanie różnorodnych geometrycznych form budynku pojawia się już w latach dwudziestych w willi Paula Poiret (1924–1925, Mézy-sur-Seine, Francja) autorstwa Roberta Mallet-Stevensa.

„Искусствовознание”, 1999, Nr 1, s. 379-412.

15. Reiss Marcia, *Architectural details*, London 2004, s. 57; Craven Jackie, *House Styles, Art Moderne*, <http://architecture.about.com/od/periods-styles/ig/House-Styles/Art-Moderne.htm>; Shannon Kyles, *Art Moderne*, <http://www.ontarioarchitecture.com/Artmoderne.htm>

16. Lejnīeks Jānis, 20. *gadsimta pasaule Latvijā. Vai to vainot?* „Latvijas Arhitektūra”, 1999, nr 26 (2), s. 15.

17. Tinniswood Adrian, *The Art Deco*, op.cit., s. 39.

25. Ryga, willa przy ul. O. Vācieša iela 13, proj. Teodors Hermanovskis, 1931-36. Fot. Roberts Johansons, lata trzydzieste XX w., źródło: Māksla, 1990, nr 4, s. 63 (Muzeum Historii i Nawigacji w Rydze, Nr neg.120112)

12. Dranka Marzena, Tołłoczko Zdzisława, *Zapomniany krakowski przykład ekspresyjnego dekoracjonizmu w architekturze modernistycznej*, „Archiwolta”, 2004, Nr 4 (24), s. 38-39.

13. Robinson Cervin, Bletter Rosemarie H., *Skyscraper style: Art Deco New York*, New York 1975, s. 41.

14. Малинина Татьяна, *К вопросу об изучении феномена Ар Деко*,

26. Ryga, willa przy ul. Laimdotas ielā 30, proj. E. Bēthers, 1937 (fot. R. Čaupale 2006)

27. Des Moines, USA, willa Earla Butlera, proj. Kraitsch & Kraitsch, 1934-36. Źródło: Tinniswood Adrian, *The Art Deco house. Avant-Garde Houses of the 1920s and 1930s*, London 2002, s. 41

Zasady Art Moderne na Łotwie to bardziej odpowiedzialny konserwatyzm i tradycyjnie pojęcie domu własnego. Najbardziej niezwykle i odważne pomysły realizował wspomniany Hermanovskis. W prawdziwie wirtuozowski sposób zestawiał formy budowlane, rezygnując z symetrii i zwykłych rozwiązań i wzbogacając bryły formą opływową grą tarasów, balkonów, akcentując oknami narożnymi i oknami okrągłymi – bulajami jak w okrętach. Do najlepszych przykładów odmiany Art Moderne można zaliczyć willę-bliźniak jego autorstwa w dzielnicy Pārdaugava przy Ojāra Vācieša ielā 13 (1931) i willę przy Brīvības iela 48 w Ogrze, a także projekt inżyniera Eduarda Bēthera przy Laimdotas iela 30 (1937). Do arcydzieł Hermanovskiego zaliczana jest willa w Pārdaugavie nad rzeką Mārupīte dla dwu rodzin adwokatów – K. Dzelzītis i A. Rotbergs. Doceniane są nie tylko mistrzowski układ form willi, ale i zrealizowana tu jedna z pierwszych prób uzyskania wolnego planu. Konstelacja białych form elegancko wyróżniała się w zielonej mieszkaniowej kolonii i małowniczo odbijała w ciemnej wodzie rzeki.

Architektoniczne dziedzictwo Mežaparku zachęca współczesnych architektów w projektowanych willach do harmonijnej syntezy nurtu klasycznego, Modern Movement i Art Déco przy zastosowaniu nowoczesnych technologii. Taka realizacja pojawia się przy Ezermalas iela (2002-2003). Możliwości techniczne wieku XXI pozwoliły architektowi Modrisowi Ģelzisowi zrealizować o wiele śmielszy i większy projekt w porównaniu z dwudziestowieciem międzywojennym. Jakby spełniając marzenie architektów międzywojnia, Ģelzis ekspresywnie rozmieścił części budynku, główną bryłę na rzucie łuku, dodał linię opływową, więcej szkła i światła wewnątrz,

28. Ryga, willa przy ul. Ezermalas iela, proj. Modris Ģelzis, 2002-03. Źródło: Lejnicks Jānis, *Patiesa forma. Tīrs stils: Modris Ģelzis, arhitekts. Rīga: Neputns, 2007, s. 237*

uskokowy układ kondygnacji i tarasów, przeszklone narożniki – to co, było aktualne prawie sto lat temu, zmieniając nieco rytm proporcji płaszczyzny i szkła, osiągnął niebywały efekt.

Wnioski

W latach międzywojennych budownictwo willi oraz małych domów mieszkalnych zawierających do czterech mieszkań uwzględniało aktualne tendencje architektoniczne, tak europejskie jak i amerykańskie. Dzisiejsze przykłady willi z zastosowaniem estetyki Art Déco potwierdzają ponadczasowość form - proporcji i rytmu, dekoracyjności detalu, które były tak popularne i aktualne w czasach międzywojennego dwudziestolecia.

Spośród wielu architektów najbardziej awangardowe projekty zrealizował inżynier T. Hermanovskis. Wzniesione według jego projektów bryły budynków są dynamiczne, nieregularne i inspirujące środowisko największej części mieszkańców Mežaparku i innych cichych dzielnic Rygi z czasów międzywojennych. Spoglądając dzisiaj na projekty Hermanovskiego, uwzględniając aspekty które mają wpływ na wygląd miasta, w tym formy przestrzenne, interakcje między ludźmi, naturą i otoczeniem, wskazane przez architekta i urbanistę Edmunda N. Bacona¹⁸, dorobek jego bliski jest zasadom informacyjnej roli architektury, poprzez plastyczne kształtowanie, nieszablonowe środowisko, dostarczając swoją wyszukaną estetyką emocjonalnych doznań.

Zróżnicowane architektonicznie środowisko międzywojennego Mežaparku zachęca do odkrywania swoich walorów dzisiejszych projektów. Pomimo tego, że w XXI wieku kluczowe są nowoczesne technologie i kształt uzyskany dzięki nim, to w willach dzisiejszych odnajdujemy te rozwiązania i wartości, które przeszły pomyślnie test prawie cały wiek temu. Pomimo tego, że architekci byli dość umiarkowani w swoich projektach, pozwalając sobie tylko na niewielki hołd składany tradycjom europejskiego modernizmu, „./” bo u architektów pogrążonych w tradycjach rzemiosła nie uległo atrofii stare skrupowanie, nieśmiałość i powściągliwość – dawne oznaki dobrego tonu, i u nich nie przebiła się amerykańska, nazywana marnością, arogancją¹⁹, warto tutaj jeszcze wspomnieć i o oszczędności i o dobrych proporcjach, które „nic nie kosztują”²⁰.

Oprócz wymienionych powyżej cech, większość z tych domów ma subtelną, urokliwą architekturę, którą najlepiej ujrzeć osobiście, powoli spacerując po przedmieściu Mežaparks.

18. Bacon Edmund N., *Design of Cities*, London 1967, s. 15-33.

19. Rutmanis Jānis, *Dzīvokļu krīzes apkarošanas izstāde*, „Ilustrēts Žurnāls”, 1927, Nr 5, s. 160.

20. Rutmanis Jānis, op.cit., s. 159.